

ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ-ПОЧАТКІВЦІВ НЕПЕДАГОГІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ ДО ВИКЛАДАЦЬКОЇ ТА ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті виокремлено основні принципи Болонського процесу, які стосуються вимог до професорсько-викладацького складу університетів; виділено складові адаптації молодих викладачів до викладання та дослідницької роботи в університеті; показано технологію адаптації молодих викладачів до реалізації основних принципів Болонського процесу; висвітлено результати дослідження існуючого стану адаптації молодих викладачів.

Ключові слова: адаптація, молоді викладачі, принципи Болонського процесу, викладання, дослідницька робота, технологія адаптації молодих викладачів до реалізації основних принципів Болонського процесу.

В статті виділені основні принципи Болонського процесу, що стосуються вимог до професорсько-викладацького складу університетів; виділені складові адаптації молодих викладачів до викладання та дослідницької роботи в університеті; показано технологію адаптації молодих викладачів до реалізації основних принципів Болонського процесу; висвітлено результати дослідження існуючого стану адаптації молодих викладачів.

Ключевые слова: адаптация, молодые преподаватели, принципы Болонского процесса, преподавание, исследовательская работа, технология адаптации молодых преподавателей к реализации основных принципов Болонского процесса.

The article defines major principles of the Bologna process which are connected with the demands to professors of the university; new components of adapting young teachers to teaching and research are identified; new technology of adapting young teachers to realization of major principles of the Bologna process is shown; results of the present state of adapting young teachers are given.

Key words: adaptation, young teachers, principles of the Bologna process, teaching, research work, technology of adapting young teachers to realization of major principles of the Bologna process.

Постановка проблеми. Вхідження системи вищої освіти України до європейського освітнього простору вимагає удосконалення підготовки викладацького складу до здійснення високоефективного викладання та дослідницької роботи в університетах, які мають відповідати постійно змінюваним потребам і запитам суспільства, нау-

ковим досягненням. Саме тому закономірним є інтерес учених до проблем професійно-педагогічного становлення викладача вищої школи, зокрема викладача-початківця, який формує особистість майбутнього фахівця.

Аналіз актуальних досліджень. Перші дослідження, присвячені проблемі професійної адаптації, з'являються у 60–70-х роках ХХ ст. (Ю. Александровський, С. Артемов, М. Будякіна, О. Зотова, І. Кряжева, Т. Кухарева, В. Немченко, С. Рилько, В. Синявський та ін.). Проблеми адаптації особистості досліджувалися вітчизняними психологами (Б. Ананьєв, Г. Балл, І. Бех, О. Бодальов, Л. Божович, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Киричук, О. Леонтєв, С. Максименко, В. Моргун, Б. Паригін, К. Платонов, Б. Ломов, Н. Рейнвальд, С. Рубінштейн, Т. Титаренко, Т. Яценко).

Більшість досліджень професійної адаптації до педагогічної діяльності стосуються молодого вчителя, зокрема: А. Альберта – зв'язку адаптації з особливостями характеру молодого вчителя; С. Овдій – чинників професійної адаптації, активності особистості в процесі її соціально-професійного становлення; І. Педаяса – впливу чинників попереднього розвитку, привабливості, покликання, схильності до професії, професійної стійкості як необхідних передумов становлення особистості професіонала; М. Скубій – критеріїв професійної адаптації; Л. Єршової – впливу конструктивних умінь молодих учителів на ефективність професійної адаптації; В. Слатьоніна, В. Семиченко – загальних проблем професійної адаптації молодого вчителя, її механізмів, чинників, критеріїв; О. Супрун – психосоматичної адаптації педагога; О. Саннікової – емоційності у структурі професійних якостей вчителя та ін.

Значний внесок у вивчення проблем адаптації зробили вітчизняні науковці О. Солодухова (становлення особистості молодого вчителя в процесі професійної адаптації, психокорекція його особистісних якостей), О. Мороз (професійна і соціально-психологічна адаптація молодого вчителя), С. Селіверстов (адаптація студентів до навчання у вищому навчальному закладі), О. Плотнікова (дидактична адаптація студентів першого курсу ВНЗ), Н. Чайкіна (психологічна структура професійної адаптації молодого вчителя). Авторами розроблено сутність, закономірності, механізми, критерії адаптації та ін.; практичні шляхи її вдосконалення в процесі педагогічної діяльності вчителів-початківців середньої загальноосвітньої школи.

Науковими працями, близькими за змістом до нашого дослідження, є дисертації Л. Хахули (присвячена психолого-педагогічній

та методичній адаптації молодих викладачів до викладання спеціальних дисциплін у аграрних технікумах і коледжах), С. Хатунцевої [4] (розглядаються педагогічні умови адаптації викладача-початківця до професійно-педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі) І. Облес [2] (досліджуються педагогічні умови професійної адаптації викладача вищого навчального закладу).

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про відсутність спеціальних досліджень з проблеми адаптації викладачів-початківців непедагогічних ВНЗ до викладацької та дослідницької діяльності як основних принципів Болонського процесу.

Мета статті – пошук ефективної технології адаптації молодих викладачів до викладацької та дослідницької діяльності з метою реалізації основних принципів Болонського процесу.

У статті ставимо чотири завдання: 1) виокремити основні принципи Болонського процесу, які найбільшою мірою стосуються вимог до професорсько-викладацького складу непедагогічних університетів; 2) виділити складові адаптації молодих викладачів до викладацької та дослідницької діяльності та реалізації основних принципів Болонського процесу; 3) виробити власну технологію адаптації молодих викладачів до викладацької та дослідницької діяльності; 4) провести констатуюче дослідження з метою виявлення існуючого стану адаптації молодих викладачів непедагогічних університетів до викладацької та дослідницької діяльності й експериментально перевірити розроблену технологію адаптації молодих викладачів до реалізації основних принципів Болонського процесу через формувальний експеримент.

Виклад основного матеріалу. Виклад суті й результатів нашого теоретичного дослідження розпочнемо з аналізу основних документів Болонського процесу, зокрема, першого з них – Великої хартії університетів (*Magna Charta Universitatum*). Ідея, що для розвитку національних систем освіти в кожній країні мають діяти потужні методологічні центри – провідні університети цих країн – лягла в основу створення співдружності провідних університетів Європи, які мають стати новаторами тих перетворень, за якими має йти вся Європа.

Велика хартія університетів окреслює фундаментальні принципи, якими мають керуватися університети, щоб забезпечити розвиток освіти та інноваційний рух у світі, який швидко змінюється. Метою документа стало відзначення найважливіших цінностей університетських традицій і сприяння тісним зв'язкам між університетами Європи. Однак, оскільки цей документ має універсальну спрямованість, його можуть підписувати також університети з інших регіонів світу.

Аналізуючи текст Великої хартії університетів, наведемо основні принципи, які «мають відтепер і назавжди бути основоположними для університетів:

1. Університет – самостійна установа в суспільствах із різною організацією, що є наслідком розходжень у географічній та історичній спадщині. Він створює, вивчає, оцінює та передає культуру за допомогою досліджень і навчання.

Для задоволення потреб навколишнього світу його дослідницька та викладацька діяльність має бути морально й інтелектуально незалежною від будь-якої політичної й економічної влади.

2. Викладання та дослідницька робота в університетах мають бути неподільні для того, щоб навчання в них відповідало постійно змінюваним потребам і запитам суспільства, науковим досягненням.

3. Свобода в дослідницькій і викладацькій діяльності з основним принципом університетського життя. Керівні органи й університети, кожний у межах своєї компетенції, повинні гарантувати дотримання цієї фундаментальної вимоги.

Відкидаючи нетерпимість і будучи завжди відкритим для діалогу, університет є ідеальним місцем зустрічі викладачів, які здатні передавати свої знання і володіють необхідними засобами для їхнього удосконалення за допомогою досліджень, інновацій, та студентів, які мають право, здатність і бажання збагатити свій розум цими знаннями.

4. Університет є хранителем традицій європейського гуманізму. Тому він постійно прагне до досягнення універсального знання, перетинає географічні та політичні кордони, затверджує нагальну потребу взаємного пізнання і взаємодії різних культур» [1].

Таким чином, забезпечення вільної творчості викладача у дослідницькій і викладацькій діяльності є основоположним принципом діяльності університету.

Переходячи до вирішення другого теоретичного завдання нашого дослідження щодо виділення складових адаптації молодих викладачів до реалізації основних принципів Болонського процесу, зазначимо, що, згідно з акмеологічним підходом, професіональна адаптованість розуміється як професіональна готовність і здатність суб'єкта праці (фахівця чи колективу) виконати завдання і обов'язки повсякденної діяльності. Вона є основною мірою і критерієм визначення його відповідності вимогам діяльності. Кожна зі сторін праці (професіональна діяльність, повсякденні взаємини, сам суб'єкт і результати його праці – виробничі результати, морально-психологічний стан, дисципліна та інші реалізовані функції і завдання) може бути оцінена за певними

критеріями. Її показниками є об'єктивно необхідні знання, вміння, навички, професійна позиція, індивідуально-психологічні особливості (якості) [3, с. 142]. Ми погоджуємося з І. Облес, що основними показниками успішної професійної адаптації викладача ВНЗ є: 1) позитивний психоемоційний стан; 2) готовність до професійної діяльності, що виявляється в позитивній внутрішній мотивації професійної діяльності, професійній готовності до реалізації навчальної, методичної, наукової та організаційно-виховної роботи, професійній рефлексивності; 3) позитивне ставлення до професійного оточення; 4) позитивна професійна Я-концепція [2, с. 9].

Подальший розгляд основних складових структури визначень, які охоплюють поняття «педагогічна адаптація» вимагає звернення до змістового і процесуального компонентів педагогічної адаптації молодого викладача. Ми розглядаємо їх у взаємозв'язку, адже процесуальний компонент передбачає розгляд понять, пов'язаних із пошуком шляхів педагогічної адаптації молодих викладачів, а змістовий – наповнення такої адаптації смислом.

Педагогічний аспект адаптації виявляється у набутті молодими викладачами додаткових знань зі свого предмету викладання (економіки, бізнесу, менеджменту, технології харчування тощо). Щоб повноцінно навчати студентів, слід забезпечувати зв'язок педагогічних знань, умінь і навичок із їх майбутньою роботою. Навчанню специфічної лексики також слід приділяти особливу увагу у програмі навчання у «Школі молодого викладача».

Щодо третього завдання дослідження – вироблення ефективної технології адаптації молодих викладачів до реалізації основних принципів Болонського процесу – зазначимо, що вказана технологія адаптації у нашому експерименті буде містити такі п'ять етапів: аналітико-пошуковий, мотиваційний, створення бачення себе як викладача, формування педагогічної компетентності, початок формування педагогічної майстерності.

Перший етап – аналітико-пошуковий – стосується пошуку молодим викладачем напряму своєї викладацької і науково-дослідницької діяльності.

Другий етап – мотиваційний. Мотивація – співвідношення мети навчання з потребами, запитам, інтересами особистості, а також усвідомлення можливостей їх досягнення. Ефективна педагогічна адаптація молодого викладача неможлива без створення мотивації, яка повинна мати спрямовуюче значення, визначати його внутрішню активність у процесі педагогічної діяльності.

Третій етап адаптації молодих викладачів – створення бачення себе як викладача. На даному етапі відбувається переоцінка деяких особистісних переконань, установок, цінностей стосовно праці викладача, суб'єктів навчальної діяльності. Молодий викладач починає формувати власну педагогічну позицію. Він переосмислює істини, відомі йому з попереднього досвіду навчання на освітніх рівнях «спеціаліст» чи «магістр», змінюється характер і способи подолання професійних проблем. Однак, на даному етапі адаптації молодий викладач ще не має у своєму розпорядженні великого набору методів і засобів для вирішення педагогічних завдань. Складаються узагальнені професійні уявлення, активізуються професійно-ціннісні орієнтації, розвиваються домінуючі мотиви педагогічної діяльності.

Четвертий етап адаптації молодих викладачів – формування педагогічної компетентності. Компетентність ми розглядаємо як інтегровану характеристику якостей особистості, результат підготовки фахівця до виконання діяльності у певній сфері. Компетентність відрізняється особистісно обумовленими смисловими, світоглядними, рефлексивними характеристиками і передбачає досвід застосування компетенції як базового компонента.

П'ятий етап адаптації – початок формування педагогічної майстерності (після декількох років роботи, у післядипломній освіті, «Школі молодого педагога»).

Для застосування вищезазначеної технології на констатуючому етапі дослідження слід було виявити реальний стан адаптованості молодих викладачів. Для цього були визначені такі завдання:

- визначити рівні адаптованості молодих викладачів;
- дослідити існуючі засоби їхньої діагностики;
- виявити початкові рівні адаптованості молодих викладачів для формування експериментальних і контрольних груп.

Відповідно до першого завдання констатуючого етапу дослідження нами виділено три рівні адаптованості молодих викладачів: низький, середній і високий.

Перший (низький) рівень адаптованості молодих викладачів характеризується такими показниками:

- професійно значущі особистісні характеристики: низький рівень сформованості професійно значущих особистісних характеристик, спрямованість на імпульсивний характер педагогічної діяльності, часто неадекватна самооцінка (завищена чи занижена);
- педагогічні вміння, «педагогічна техніка»: низький рівень сформованості або відсутність педагогічних вмінь;

– знання педагогіки і психології: недостатні знання або їх повна відсутність;

– стиль спілкування: непослідовний, заснований лише на інтуїції, реалізація різних стилів спілкування.

Другий (середній) рівень розвитку адаптованості молодих викладачів характеризується такими показниками:

– професійно значущі особистісні характеристики: середній рівень сформованості професійно значущих особистісних характеристик, спрямованість на репродуктивний характер педагогічної діяльності, переважає неадекватна самооцінка (здебільшого занижена);

– педагогічні вміння, «педагогічна техніка»: середній рівень сформованості педагогічних умінь і «педагогічної техніки»;

– знання педагогіки і психології: середній рівень сформованості знань;

– стиль спілкування: відсутність імпровізації у застосуванні способів і прийомів спілкування, копіювання стилів спілкування, які найбільше сподобалися.

Третій (високий) рівень розвитку адаптованості молодих викладачів характеризується такими показниками:

– професійно значущі особистісні характеристики: відносно високий рівень сформованості всіх професійно значущих особистісних характеристик, спрямованість на продуктивний характер педагогічної діяльності, адекватна самооцінка;

– педагогічні вміння, «педагогічна техніка»: відносно високий рівень сформованості педагогічних умінь і педагогічної техніки;

– знання педагогіки і психології: відносно високий рівень сформованості знань;

– стиль спілкування: відмова від точного дотримання інструкцій, планів, часткове копіювання стилів спілкування, які найбільше сподобалися, наявність елементів імпровізації у застосуванні способів і прийомів спілкування.

Виділення рівнів сформованості адаптованості молодих викладачів дає можливість діагностувати рівень її розвитку як у цілому, так і окремих її компонентів, і на цій основі цілеспрямовано будувати процес післядипломної освіти молодих викладачів у економічному університеті.

Перейдемо до вирішення другого і третього завдань констатуючого етапу експерименту. На цьому етапі проводилося педагогічне спостереження, тестування, анкетування молодих викладачів непедагогічних вищих навчальних закладів для з'ясування ставлення до

своєї майбутньої професійної діяльності, мотивів підвищення рівня адаптованості. Бесіди й інтерв'ю з молодими викладачами проводилися з метою допомоги їм у набутті належної адаптованості через оволодіння педагогічною компетентністю й ознайомлення їх з основними ідеями і цілями післядипломної педагогічної підготовки, а також з'ясувався інтерес до цього виду підготовки.

Для визначення початкового рівня сформованості професійно значущих якостей особистості застосовувалася анкета, розроблена за матеріалами К. Левітана і адаптована до непедагогічних вищих навчальних закладів, створені анкети для визначення якостей педагога, який перебуває на найвищому рівні адаптованості.

Відповідно до поставлених завдань розроблялася комплексна методика дослідження рівнів розвитку адаптованості молодих викладачів. Нами розроблений комплекс експериментальних методик, які доповнювали одна одну: анкета для молодих викладачів, анкета для визначення показників сформованості рівнів адаптованості молодих викладачів, анкета для визначення параметрів педагогічної діяльності викладача непедагогічного вищого навчального закладу.

Крім того, кількісний аналіз матеріалів доповнювався конкретними емпіричними методиками (включене спостереження, індивідуальні і групові бесіди зі студентами, викладачами, адміністраторами та ін.).

Відібрані засоби діагностики дали нам змогу визначити вихідний рівень адаптованості молодих викладачів до викладацької та дослідницької діяльності у контрольних і експериментальних групах. Результати діагностики рівнів адаптації, сформованих у молодих викладачів, узагальнено і занесено до *табл. 1*.

Таблиця 1

Результати діагностики рівнів адаптованості молодих викладачів до викладацької та дослідницької діяльності (на початку формувального експерименту)

Група	Кількість викладачів	Рівні					
		I		II		III	
		Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Контрольна	25	16	64	7	28	2	8
Експериментальна	23	14	60	8	34	1	6

Конкретизуємо вихідний стан сформованості адаптованості молодих викладачів до викладацької та дослідницької діяльності. Результати констатуючого дослідження показали переважання молодих викладачів з низьким рівнем адаптованості до викладацької та дослідницької діяльності: 64% у контрольній і 60% у експериментальній групах. Відповідно, низькими були показники частки молодих викладачів з високим рівнем адаптованості – 8% у контрольній і 6% у експериментальній групах.

Звернемося до аналізу отриманих даних у контексті якісних характеристик груп. На момент діагностики рівень адаптованості молодих викладачів до викладацької та дослідницької діяльності у контрольній і експериментальній групах, навчальні плани курсів підвищення кваліфікації і їх викладацький склад були ідентичними.

Співвідношення молодих викладачів у навчальних групах за соціальним станом, віком, статтю, досвідом педагогічної діяльності та інших формальних показниках у групах було приблизно однаковим.

Подані вище обставини дають можливість зробити висновок про тотожність об'єктивних педагогічних умов для першої і другої груп молодих викладачів. Тобто, формування адаптованості молодих викладачів до викладацької та дослідницької діяльності у контрольній та експериментальній групах відбувалося в об'єктивно аналогічних педагогічних умовах.

Перевірка технології адаптації молодих викладачів до викладацької та дослідницької діяльності, яка включала п'ять етапів (аналітико-пошуковий, мотиваційний, створення бачення себе як викладача, формування педагогічної компетентності, початок формування педагогічної майстерності) показала її ефективність (див. табл. 2).

Таблиця 2

Результати діагностики рівнів адаптованості молодих викладачів до викладацької та дослідницької діяльності (після завершення формувального експерименту)

Група	Кількість викладачів	Рівні					
		I		II		III	
		Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Контрольна	25	3	12	16	64	6	24
Експериментальна	23	—	—	9	40	14	60

У контрольній групі також відбувся перехід молодих викладачів на вищі рівні адаптованості до викладацької та дослідницької діяль-

ності, однак у експериментальній групі не залишилося осіб з низьким рівнем, а в контрольній вони становили 12%; у експериментальній групі переважала кількість осіб з високим рівнем адаптованості (60%), а в контрольній – із середнім рівнем адаптованості (64%). Як бачимо, заходи педагогічного впливу в експериментальних групах сприяли підвищенню рівня адаптованості до викладацької та дослідницької діяльності за виділеними критеріями з низького і середнього рівнів до високого рівня, а в контрольних групах основне підвищення відбулося лише до середнього рівня.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Досліджена технологія адаптації молодих викладачів до викладацької та дослідницької діяльності, сформульовані вимоги до адаптованості молодих викладачів, професіографічна методика дали змогу визначити складові напрямів післядипломної педагогічної підготовки молодих викладачів у непедагогічному університеті.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають насамперед у реальній побудові концепції післядипломної педагогічної підготовки молодих викладачів у непедагогічному університеті з урахуванням дослідженої технології даного процесу, описаній у цій статті.

Література

1. Болонський процес у фактах і документах [Електронний ресурс] / [упоряд. М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бабин]. – К., Тернопіль : Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 52 с. Режим доступу: www.tspu.edu.ua.
2. *Облес І.І.* Педагогічні умови професійної адаптації викладача вищого навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І.І. Облес. – Запоріжжя, 2008. – 22 с.
3. Психология и педагогика: курс лекций: [учеб. пособие / под ред. К.А. Альбухановой, Н.В. Васиной, Л.Г. Лаптева, В.А. Сластинина]. – М. : Совершенство, 1998. – 320 с.
4. *Хатунцева С.М.* Педагогічні умови адаптації викладача-початківця до професійно-педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / С.М. Хатунцева. – Харків, 2005. – 22 с.